

Algunes reflexions sobre el model de llengua en la traducció

Dolors Udina

Se'ns ha demanat, als presents en aquesta taula rodona, que parlem sobre què prenem com a model quan traduïm, si la literatura o la llengua. Tot i reconèixer que és un gran tema de debat, se'm fa bastant difícil elaborar-ne un discurs teòric, raó per la qual em limitaré a exposar una sèrie de fragments, pensaments i idees, que fan un discurs més aviat desvertebrat però prou articulat com per donar peu al debat.

Com a traductora en actiu se'm fa absolutament impossible destriar, quan treballo, quina és la part de mi mateixa que és deutora del que he llegit, i quina ho és del que he après (a casa, amb els amics, al carrer etc.; a l'escola no, perquè sóc d'una època en què l'escola i la universitat eren obligatòriament en castellà). Després de gairebé 20 anys dedicant-me a aquesta professió de traductora, si ja se'm fa difícil diferenciar entre què es vida i què és literatura (i òbviament en la literatura incloc

Dolors Udina Abelló és traductora i professora de traducció de la Facultat de Traducció i Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha traduït, entre altres, J. M. Coetzee, Toni Morrison, John Steinbeck, Nadine Gordimer i J. R. R. Tolkien. Ha participat en diverses jornades de traducció com a ponent i directora de tallers, i forma part del consell de redacció de *Quaderns de Traducció* i de *Vasos Comunicantes*. És editora de la revista digital *Barcelona Review*.

la traducció), encara em sembla més impossible pensar quina llengua he après en la vida, i quina em ve de la literatura.

Malgrat «tanta» experiència, no resulta gens fàcil explicar amb detall quin és el model de llengua propi, sobretot quan qui ho ha de fer està més acostumat a aplicar-lo que no pas a definir-lo. És obvi que qualsevol persona que es dediqui a escriure, tant si té ambició literària com si no, ha de conjugar i complementar els seus recursos com a parlant amb un coneixement sòlid de la tradició escrita en la llengua amb la qual treballa, i em penso que, com més coneixement en té, com més registres i nivells de llengua ha de fer servir, més difícil es fa emmarcar-la en un model qualificable i definible. Potser escrivint directament pots decidir més què vols dir i què no; traduint, t'has d'adaptar al que diu l'original, i ho has de dir, com sigui.

No he sentit mai cap traductor al castellà discutir o ni tan sols parlar del model de llengua que fan servir quan tradueix. Quan es tradueix al castellà, un troba tanta tradició que sembla que tot ja ha estat dit, no et pots inventar pràcticament res. En català sí. En principi, el model de llengua t'hauria de venir donat pel que es tradueix, pel model que et sembla que millor reflecteix en la nova llengua el que diu l'escriptor original. Traduir al català (escriure en català) en aquesta època és apassionant i també és terrible alhora. És apassionant perquè podem pensar que treballem amb una eina, el català, que no està del tot fixada, que encara hi ha coses per dir que no s'han dit mai en català, que pots «inventar» expressions o girs —és a dir, l'idioma—; però alhora és terrible perquè amb gran lleugeresa pots ser classificat de partidari d'una llengua *heavy* o d'una llengua *light*, per fer servir els adjectius que es van imposar fa uns anys, com si seguissis algun tipus de consigna, quan en realitat el que intentes és reflectir amb la màxima fidelitat el que diu l'original, fent servir tots els recursos que tens a mà.

Segurament la nostra és una literatura estranya en el sentit que la tradició literària del català té un forat de segles. Durant els segles XIII, XIV i XV, teníem una llengua literària important, reflex d'una societat culta i estable; de Roís de Corella (segle XV) fins a Aribau (1833), entra

en una fase de gran decadència (tinguem en compte que és l'època de la formació de les grans tradicions literàries de les cultures normals). No és fins a la Renaixença en què es recupera part del *glamour* perdut. Sempre és decoratjador pensar que mentre a Catalunya «Lo gaiter del Llobregat» versificava, a França escrivien Zola, Flaubert i Balzac.

La literatura serveix per renovar/generar el llenguatge i, a la literatura catalana, el model generat per la llengua literària li ha estat poc eficient. Com que la literatura catalana va deixar d'existir durant tants segles, no hi va haver la literatura barroca, ni romanticisme, que són les deus de què beuen la majoria de literatures de les quals traduïm, particularment l'anglesa, que és de la qual jo tradueixo.

Per tant, el model de llengua que es crea al segle XIX està mancat de convulsions: no va sofrir la gran violència que per a la llengua castellana va representar l'aparició de Góngora o Quevedo. El nostre model és el noucentisme, que crec que és un esforç encomiable per fixar una llengua literària (potser *inventant-se* massa coses), i que va ser de gran utilitat i eficàcia en el seu moment, però que evidentment fa anys que tenim l'obligació de superar. Tinc la impressió que la tasca dels traductors posteriors, després d'una implantació literària com la del noucentisme, és treure'ns de sobre aquesta tradició, superar-la, i instaurar-ne una de nova.

Un dels reptes principals a l'hora de traduir, ara, en el segle XXI, i aquí, és escriure amb la llengua que es parla. Es tracta d'aconseguir traduccions intel·ligibles, contemporànies i versemblants, i això té els seus problemes. Perquè de vegades és difícil fer parlar un personatge sense contaminació, costa d'emmotllar-se a una normativa fèrria i a una societat farcida de censors. Traduint hom està sotmès a moltes crítiques (és d'aquelles feines en què el que està bé no es nota, i el que crida l'atenció són els errors i les incongruències), i és molt fàcil rebre l'acusació d'utilitzar un català massa arcaic, de fer servir paraules que «ningú» no diu (afirmació que trobo molt agosarada, perquè l'experiència idiomàtica de cadascú varia molt). Es dona la paradoxa que mentre en català és un defecte utilitzar arcaïsmes o paraules poc usa-

des, en castellà es considera un mèrit recuperar paraules que ja no es fan servir. El mateix lector o oient català que accepta l'exigència d'un nivell lingüístic especialment retòric en espanyol, tot sovint la rebutja en català.

No cal dir que l'eina que tenim, el català, ha sofert una agressió constant durant molt temps, que la normalització s'ha dut a terme en uns moments difícils en què els mitjans de comunicació són molt poderosos i que s'han de tenir en compte els fenòmens sociològics de la immigració (interior i de països tercers). I som conscients de l'aparició d'una llengua nova, que potser es podria caracteritzar en el català trufat de castellanismes que parla Buenafuente en els seus programes, i també de la persistència de tics antics encara no resolts del tot, que exemplificaria amb el «lo» que fem servir sempre quan parlem i els *buenu* i *vale* tan presents a la parla quotidiana.

Evidentment, és una obvietat dir que l'obligació del traductor és posar-se al nivell de la llengua de què tradueix. La traducció ha de reproduir el TO de la llengua original, i és en aquests casos quan és vital comptar amb una literatura pròpia que et doni referents. Encara que tinguem el forat literari de segles, com he dit abans, també està clar que comptem amb una gran tradició de traduccions i traductors, i segons què es tradueix és bàsic apropar-s'hi.

Per exemple, fa uns 6 o 7 anys vaig tenir la sort d'haver de traduir *Els fets del rei Artús i els seus nobles cavallers* de John Steinbeck. Aquest llibre, que Steinbeck va escriure cap als anys 60, era una reescriptura en l'anglès de l'època de la *Morte d'Arthur* escrita per Thomas Malory al segle XVI, i integrava històries de tanta tradició per a nosaltres com les de Lancelot i la reina Ginebra... Vaig llegir un bon munt de llibres en català relacionats amb aquest gènere, i era interessant veure les grans diferències d'enfocament, perquè per a nosaltres tota aquesta literatura formava part de la «Matèria de Bretanya», vinguda a través de França, mentre que tal com l'explicava Steinbeck, tota aquesta tradició era precedent d'Anglaterra. En tot cas, per traduir aquest llibre vaig haver d'adquirir *in situ* tot un vocabulari nou de castells medievals, gestes

d'armes i llances, etc. i submergir-me en el món medieval per imbuir-me'n i poder-lo traspassar després a un idioma d'ara, imitant en certa manera la mateixa tasca que feia Steinbeck en versionar l'antic original de Malory.

Un exemple absolutament diferent seria Raymond Carver, l'escriptor americà al qual se li va posar l'etiqueta de «minimalista», que va escriure a la dècada dels 70 als 80. Quan Carver es posa a escriure, vol trencar amb tota una tradició de literatura transcendent i «elevada». La seva prosa, en anglès, era molt innovadora i molt mínima. El nivell de l'original era d'un llenguatge *xava*, primari, de carrer, extremat, ple de connotacions sexuals... Jo vaig traduir *Catedral* i *De què parlem quan parlem de l'amor* al començament dels 80, i realment em costava molt trobar un model equivalent en català que deixés constància de la força de revolta que tenia Carver en la tradició anglesa. Per traduir-lo al català, s'havia d'inventar una llengua, un tracte que fos al més allunyat possible de la «polidesa» noucentista.

Cada llibre que un ha de traduir planteja tota una sèrie de problemes diferents. Recordo que quan traduïa *Aspectes de la novel·la*, d'E. M. Foster, el problema principal no era tant el model de llengua, que no deixava de ser prou planera, sinó el TO que havia de fer servir en català. El llibre és un recull de cinc conferències sobre la novel·la que Foster va impartir en la universitat de Cambridge a la dècada dels 60, i llegint-lo en anglès es notava molt clarament aquesta superioritat, *aloofness* tan típica del professor universitari clàssic anglès. Era un tipus de figura acadèmica que no existia en la nostra tradició i no em va quedar més remei que plasmar-ho amb una mena de català refistolat que li donés els aires de grandesa que tenia en anglès.

En la traducció es fa molt evident que la literatura alimenta la llengua i la llengua alimenta la literatura. Per igualar el registre literari de l'original, el traductor ha de crear o recrear la llengua. (Ha costat molts anys de traduccions, de creació d'una tradició, arribar a convèncer a més d'una generació acostumada a llegir en castellà que en català també es podia dir tot, i anostrar literatures forànies.)

Per acabar, diria que en la traducció literària hi ha un *esperit* més enllà de la llengua, alguna cosa intangible que fa que un text ben escrit digui el que ha de dir però que no funcioni, i un altre amb defectes, funcioni perfectament.

Se m'acut pensar que la llengua ve a ser com la fusta –una matèria primera– amb la qual es construeix un moble: la fusta pot tenir diferents nivells de qualitat i més o menys dificultat a l'hora de manipular-la, però la bellesa del resultat final depèn de la gràcia i l'esperit del creador en la utilització del material per fer-ne una obra d'art.